



# ШЫН

Ниитилел-политиктиг солун  
1925 чыпаны август 31-де үнүп эгелээн.

№ 39  
(17527)

2008 чылдың  
АПРЕЛЬ 15,  
вторник

Садар өртээ  
4 рубль.

## Чазак Даргазының ажил-албаны

### ХОВУ-АКСЫ ЧЭТ-КЕ

ТР-ниң Чазаның Даргазы Шолбан Кара-оол апрель 11-де Хову-Аксы ЧЭТ-тиң 50 чылынга тураскааткан хемчеглерге киришкен.

Күрүне шаңналының лауреаттары тус черниң чурттакчызы Хойтпак-оол, геологтар Богомолов биле Бобров — оларның ажитканы кобальт казымал байлаа тыгылган черге 1956 чылда ажилчын суурнуң болгаш комбинаттың тудуу эгелээн. 1958 чылда чылыдылга электри төвүн ажилгалга кириген. ЧЭТ-тиң бузу, изиг суу чүгле суурну одаарынга эвес, бирги ээлчегде кобальт комбинатынга херек болган.

Амгы үеде «Тыва кобальт» комбинаты чок, ЧЭТ-тиң директору Эмер-оол Саттың чугаа-зындан алырга, Хову-Аксының ЧЭТ-и суурнуң чуртталга секторунун 95 хуузу изиг суг-биле хандырып турар. Чүгле ажилчын суурну чылыг-биле хандыраар аргалыг бичи котельная тудар айттырыгны шийтирлеп турар, ЧЭТ-ти эки үе келгиче чедир хаап каар.

Чазак Даргазы Шолбан Кара-оол энергетиктерге болгаш суурнуң чурттакчыларына юбилей-биле байыры чедиргеш, Хову-Аксы ЧЭТ-иң шылгараан ажилчыннарына болгаш инженер-техниктиг ажилдакчыларына күрүне шаңналдарын тывыскан.

### УЛУСЧУ ТУДУГ АРГАЗЫ- БИЛЕ ТУДАР

Хову-Аксы ЧЭТ-иң тургустунганының байырлал хемчеглеринге Шолбан Кара-оол киришкен, ола хүн Шагаан-Арыг хоорайга чедерген. Ол үеде хоорайның Культура ордузунга Улуг-Хем кожуун чагыргазының болгаш хөй-ниитизиниң организастааны хоорай стадионун тударынга ачы-дуза чедирериниң марафону эртип турган. Он муң чурттакчылыг чаа Шагаан-Арыг мынчага чедир стадион чок, ынчангаш хоорайның чурттакчылары стадионну боттарының акша-хөреңгизин чыып тургаш, улусчу тудуг аргазы-биле тудуп алырын шийтирлээн. Ачы-дуза чедирериниң марафонунга киржири-биле келгенер зал долу болган. Республиканың Чазаның Даргазы, бо кожуунга төрүттүнген Шолбан Кара-оол аңаа чүве чугаалааш, чурттакчы чонун боттарының күжү-биле стадионну тудуп алырын шийтирлээн эки эгелээш-кинин деткээн. Эрткен чүс чылдың 30-40 чылдарында Тываның араттары эки тура-биле тудуг ыяжын боттары белеткээш, тудуг шөлдеринге аът-биле сөөртүп чедиргеш, чудуктарны чонуп, ыяштарны манза кылдыр дилип, тудуг ажилдарына кылып турганын ол айткан. Мындыг улусчу арга-биле Тываның бүгү булуңнарында баштайгы школаларны, интернаттарны болгаш өске-даа тудугларны туткан.

— «Силерниң акшаңар өг-бүлелерге артык эвес, ындыг-даа болза, уругларга, аныяктарга ажыктыг объектти тударынга



бодунарның хөреңгичер кириер дидим чорук кылып турар-дыр силер. Ол дээрге бистиң республиканың келир үези дээш салышкын-дыр. Бистиң келир үеви бистиң боттарывыстан өске кым-даа тудуп бербес» — деп, Чазак Даргазы чугаалаан. Стадион тударынга акша-көпөөк чедишпейн баар болза, Чазак дузазын чедирер болган. Шолбан Кара-оол бодунун хөреңгизинден ачы-дуза чедирер марафонун кассазынга алды санныг түңгө деңнежир акшаны салган. Бо кожуунга төрүттүнген культура сайыды В. Донгак, күш-ажыл сайыды Д. Каң-оол, Чазактың Канцеляриязының удуртукчузу К. Бичелдей ачы-дузазын база чедиргенер.

Улуг-Хем кожуун чагыргазының даргазы Илья Сендин Чазактың талазындан мындыг деткимени көргүзүп турда, стадионну бо чылын ажилгалга кириер деп дыңнаткан.

### ЧАА СТАДИОННУН БАШТАЙГЫ ДАЖЫН САЛГАН

Шагаан-Арыг хоорайның келир үеде стадионун №2 школадан



ырак эвесе шөлге тудар, ону тудуг техниказы-биле ортулаан. Чазак Даргазы болгаш өске-даа бедик албан-дужаалдыг кижилерни тудугжулар манап турган. Хоочун тудугжу, «чаа Шагаан-Арыг» тудуг трезиниң начальниги турган Виктор Сегбе сөстү алган. «Амыдыралымның иштинде дыка хөй бажыңнарның фундамента-таван салган мен. Ынчалза-даа

стадионнуң таваан салып көрбээн мен» деп ол чугаалааш, хүүректи Чазак Даргазы Кара-оолга хүлээ-дип берген. Дарга хол-хавын кеткеш, бетон хоюдугну хүүре-биле узуп алгаш, чаа стадионнуң таваанга барып салган. Чазак Даргазының үлегерин өске удуртукчулар база уламчылаан.

«Республиканың Даргазының Шагаан-Арыгның стадионунга баштайгы дашты салганы дээрге, бүгү республикага чаа чаалап алышкынның эгези салдынган» деп, тудугжулар ойнай-сылдай баштактанып турганнар.

### ШКОЛАГА БАЗА ЧОРААН

Шолбан Кара-оол Шагаан-Арыгның №2 школазынга баргаш, ажил-ижи-биле танышкан. Бо өөредилге албан чери келир чылын тургустунганындан бээр 80 чылын демдеглээр. Мында тыва болгаш орус уруглар холуй өөренип турар. Чазак Даргазы компьютер клазын көргөн. Школа директорунун хүлээлгезин күүседип турар Солангы Середар компьютерлер эргижирээнин, школа чанында Н. Дамчай аттыг спорт клубунун спорт залында 13 спорт секциязы бар, оларны 13 тренер-башкылар удуртуп турарын чугаалаан. Спорт клубун септеп алырынга эвээш эвес акша-көпөөк херек

болуп турарын Даргага дыңнаткан. Шолбан Кара-оол бир ай хуусаа иштинде спорт клубун септээринге херек акшаны тывар даалганы кожуун даргазы И. Сендинге берген.

Маадыр-оол ХОВАЛЫГ.

Виталий Шайфуллинниң тырт-тырган чуруктары.

## Съездиниң ажылында тыва төлээлер

«Чаңгыс демниг Россия» партиязының IX съездиниң ажылы дүүн, апрель 14-те, эгелээн. Аңаа киржири-биле Тывадан 7 төлээ чорупкан. Чыыш ийи хүн уламчылаар болгаш чурттуң 2020 чылга чедир хөгжүлдизиниң дугайында айттырыгны чугаалажыр.

Партияның Дээди чөвүлелиниң кежигүнү, республиканың Баштыңы Шолбан Кара-оол, делегаттар: Кызылдың 5 дугаар школаның өөредилге эргелекчизи Раиса Күжүгет, сайгарлыкчы Владимир Елсуков, аалчылар ТР-ниң Улуг Хуралының ийи палатазының даргалары Василий Оюн, Хонук-оол Монгуш, партияның Тывада девискээр салбырының күүскомунун даргазы Алексей Очур, Россияда көрей диаспораның удуртукчуларының бирээзи кылдыр тускай чалалга-биле ТР-ниң Чазаның Даргазының бирги оралакчызы Сергей Тен олар Тываны партияның Съездинде

төлээлеп турарлар.

Съезд ажылын 17.00 шакта эгелээн. Бөгүн апрель 15-те съездиниң ажылынга РФ-тиң Президентизи В. Путин болгаш чаа сонгуттурган Президент Д. Медведев киржир деп турар. Съездиниң кол солун чүүлү — В. Путин «Чаңгыс демниг Россияны» баштаарын партия кежигүннери дилээр болза, ол чөпшээржер ирги бе дээн айттырыглыг манаашкын болуп турар. Ооң ыңай чаа сонгуткан президентивис «Чаңгыс демниг Россия» партиязының кежигүнүнге кирер чадавас.

Дина ОЮН.

## «ШЫН»—2008



2008 чылдың май 9-та «Хүреш» стадионунга «Шын» солуннуң шаңналы дээш национал тыва хүрештиң чыл санында эртип турар чаңчыл болган маргылдаазын бо чылын Ада-чурттуң Улуг дайынынга Тиилелгениң 63 чылынга тураскаадып эрттирер.

«Шын» солун республиканың социал-экономиктиг, культурлуг хөгжүлдизиниң айттырыгларын шийтирлээринге кол черни ээлеп чоруур парлаганың органы болушаан, республикага тыва национал хүрешти сайзырадып, аныяктар ортузунга ону нептередиринге бодунун төлөптүг үлүг-хуузу кирип келген. Республиканың шыырак дээн мөгелери «Шын» солуннуң шаңналы дээш маргылдаага киржип, аңаа шаңналдыг черлерни ап чорааш, улуг спортче бодунун оруун эгелээнин онзалап демдегледип каары чугула.

Бо улуг байырлалга тураскааткан тыва хүреш маргылдаазы май 9-та «Хүреш» ста-

дионунга болурун дыңнадып тур. Аңаа республиканың болгаш найысылалдың эң шыырак дээн мөгелери киржир.

«Шын» солуннуң шаңналы дээш тыва хүреш маргылдаазы колдуунда деткикчилерниң идепкейлиг киржилгези-биле эртип келген.

Бай-шыырак организацияларны, хөй-ниитиниң ажылынга идепкейлиг киржип чоруур сайгарлыкчыларны, тыва хүреш маргылдаазының мөгейикчилерин «Шын» солуннуң шаңналы дээш маргылдаага деткикчилеп киржириңерни улуубиле диледивис.

«Шын» солуннуң редакциязы.

Кара-оол МАСПЫК-ООЛ,  
Тыва Республиканың Хоо-  
чуннар чөвүлелиниң даргазы.



Өөредилге-семинар

## ӨРТТҮ ӨЖҮРЕРИНГЕ БИР ДЕМНИГ БОЛУР

Апрель 9-та Балгазын лесничествозунуң баазазына арга-арыг өрттерин мөөңнеттинген отрядтарның оперативтиг өжүрер талазы-биле республика деңнелдиг семинар-өөредилге болуп эрткен. Ооң ажылынга республиканың автономнуң арга-арыг албан черлериниң болгаш лесничестволарның директорлары, специалистери, Россияның ОБЯ-ның Тыва Республика талазы-биле кол эргелелиниң ажилдакчылары, ТР-ниң Бойдус курлавырлар болгаш экология яамызының удуртукчулары киришкенер.

Өөредилге-семинарның киржикчилери 11.00 шакта Балгазын лесничествозунга чеде бердивис. Лесничествонун директору, хоочун арга-арыг ажилдакчызы В.Е. Мымрин семинар-өөредилгеге киржир техниканы, өрт өжүреринге киржир дайынчыларны шуптузун белеткеп каан турар болду. Өөредилге-семинар эгелээр бетинде, ооң кандыг байдалдыг эртерин, чүүже онза кичээнгейни угландыраары ТР-ниң бойдус курлавырлар болгаш экология сайыды С.К. Долгар, ТР-ниң Арга-арыг агентилелиниң директору А.Т. Бараан семинар-өөредилгениң киржикчилеринге кысказы-биле тайылбырлап чугаалады. Танды кожунунуң чагырга даргазы С.Ч. Ондар, Балгазын суму чагыргазының даргазы П.А. Москаленко семинар-өөредилгениң киржикчилеринге байыр чедиргеш, ооң үрө-түнелдиг эртеринге чедишкinnerни күзедилер.

Семинар-өөредилге эртериниң бетинде ТР-ниң бойдус курлавырлар болгаш экология сайыды Саган-оол Кызыл-оолович Долгардан бо семинар-өөредилгени эртеринге, чүге Балгазын лесничествозун шилип алганын сонуургап айтырдым:

—Балгазын лесничествозунуң девискээринде чурт деңнелдиг хадылыг «Балгазын» заказниги туруп турар. Бүдүн Сибирьниң эңне мурнуу чүгүнде турар хадылыг арга-арыг чүгле мында турар. Ийи дугаарында, Балгазын лесничествозунуң турар чери таарымчалыг, кайы-даа кожуннардан келген кижилерге ыңдыг-ла ырак эвес. Мында хову, арга-арыг талазы-биле девискээри четчир. Өске талазы-биле ал көөрге, Балгазын лесничествозунуң материал-техниктиг баазазы багай эвес болгаш республикада эңне дээр арга-арыг ажил-агыйларына санадып турарлар—деп, Саган-оол Кызыл-оолович чугаалады.

12.00 шакта семинар-өөредилгениң киржикчилери Мажалыктың арга-арыглыг черинче чоруптувус. Аңаа кыпкан өрттү дүрген өжүрериниң практиктиг кезээн көргүскен. Балгазын лесничествозунуң директору В.Е. Мымрин кол пунктунан өрт болганының дугаарында медээни арга-арыг ажил-

агыйының дежурный диспетчеринче дамчыдыпты. Ол үеде баштайгы өрт хып үнген. Удаваанда, 10 хире минута болганда, УАЗ-3303 машинада беш өртчү чедип келгеш, өрттү долгандыр шинчилеп көргеш, тускай савада боттарының чүгүтөп алган чораан суу-биле ону өжүрүп эгеледилер.

Ол күш өрттү өжүреринге күш четтирбес хире боорга, немелде күштү чорударын дилээн медээни берипкен. Каш-ла минута болганда, өрт өжүрер ГАЗ-66 машинада 4 өртчү, андазынныг МТЗ-82 трактор чедип келдилер. Өрт машиназы өрттү өжүрүп турда, андазынныг трактор өрт болуп турган черни долгандыр чардырып каапты. Өрт ол девискээрден өскээр калбарып хып чоруй албас болу берген. Немелде келген күш-биле өртчүлөр бир дем-биле хөдөлгөш, 20 минута иштинде өрттү өжүрүп четтигипкен.

Ол үеде ийи дугаар өрт база хып үнген. Семинар-өөредилгениң кол командылакчызы В.Е. Мымрин немелде күштү чорудары-биле арга-арыг ажил-агыйының диспетчер пунктунуңче дамчыдыпты. Бо удаада өрт машиназы ЗИЛ-131 беш өрт дайынчыларлыг, суг чаштырар МТЗ-82 трактор, доскарлыг ТДГ-55 трактор дораан келди. Ийи дугаар өрт баштайгы өрттен элээн улуг, ынчангаш ону өжүреринге



Балгазын лесничествозунуң директору – Василий Мымрин.



Самагалдай лесничествозунуң инженери – Валерий Самбуу.



Балгазынның суму чагыргазының даргазы – Петр Москаленко.

дыка күштүг техникалар келген.

Балгазын лесничествозунуң өрт дайынчылары өрттү өжүреринге техниканы канчаар ажылаарын, өрт кыва бергенде ооң хемчээлин улгаттырбас, үезинде өжүрер талазы-биле баштайында кандыг хемчеглер алырын бедик мергезилдир-биле семинар-өөредилгениң киржикчилеринге көргүстүлөр. Ийи дугаар улуг өрттү өжү-

тарны, чуруктарны дерип азып турары безин дыка көрүштүг.

Самагалдай лесничествозунуң инженери, хоочун арга-арыг ажилдакчы Валерий Самбуу бо өөредилгеге хамаарыштыр бодунун бодалын мынчаар чугаалады:

—Бо кончуг ажыктыг, өөредилгиг семинар-өөредилге болду. Дыка хөй ажыктыг чүүлдерни кижигилип алыр-дыр. Эрткен чылын

дарын шынарлыг чорутканындан хамааржыр дээрзин демдегледил. Бо семинар-өөредилгени эрткирип турары, чүгле республиканың арга-арыг ажилдакчыларына ажыктыг эвес, биске база кончуг ажыктыг болду. Бис бо өөредилгени эрткирер дээш боттарымыска дыка хөй ажыктыг ажилдарны кылып, өөренип-даа алдывыс деп чугаалады.

Суму девискээринде часкы өрттерге хамаарыштыр белеткел ажилдарының канчаар чоруп турарын чугаалап бээрин Балгазын суму чагыргазының даргазы Петр Андреевич Москаленкодан диледим:

—Балгазын сумузуңуң девискээринде улуг хадылыг заказник турар болгаш чылдың-на өртке удур белеткел ажилдарын бедик деңнелге чорудуп турар бис. Бо чылын чурттакчылыг суурларны болгаш арга-арыгны өрттен камгалаар хемчеглер алыр талазы-биле сумуда штаб тургустунган, ону бодум удуртуп турар мен. Ында Балгазында турар албан, организацияларның удуртукчулары шупту кирген. Өрттенген хадылыг арыгны катап тургузар талазы-биле хемчеглер база алдынып турар. Ол база суму чагыргазының кичээнгейинде турар. Бо семинар-өөредилгени бистиң сумунуң девискээринде эртип турарына кончуг-ла таарзындым, ону бодум хуумда деткээн-даа кижигилип мен—диди.

Республика деңнелдиг семинар-өөредилгениң практиктиг кезээн эрткиреринге Балгазын лесничествозунуң өрт дайынчызы Радик Шалык, трактористер Юрий Мартый-оол, Игорь Тихолов, чолаачы Александр Арабаев болгаш өскелер-даа онза шылгарааннар.

Семинар-өөредилгениң түннелин үндүрүп тургаш ТР-ниң Арга-арыг ажил-агый агентилелиниң директору А.Т. Бараан арга-арыг өрттерин мөөңнеттинген отрядтарның күжү-биле өжүрер талазы-биле онза идепкейлиг киришкен удуртукчуларны болгаш өрт дайынчыларын агентилелдин хүндүлел бижиктери-биле шаңнады. Арга-арыг өрттерин мөөңнеттинген отрядтарның күжү-биле өжүрер семинар-өөредилгени организастап эрткиреринге кириген төлөптиг үлүг-хуузу дээш, «Балгазын автономнуң албан чери» тускайжытыглан арга-арыг албан чериниң директорунуң хүлээлгезин күүседип турар О.Н. Шапун 1500 рубльдин шаңналынга төлөптиг болган.

Семинар-өөредилгениң түннелин үндүрүп тургаш ТР-ниң бойдус курлавырлар болгаш экология сайыды С.К. Долгар, Россияның ОБЯ-ның ТР-ниң талазы-биле кол эргелелдин начальнигиниң орадакчызы В.Т. Сириин, Танды кожунунуң чагырга даргазы С.Ч. Ондар семинарның киржикчилеринге өөрүп четтиргенин илередип, арга-арыг өрттерин өжүрер талазы-биле чымыштыг болгаш айыылдыг ажылынга чедишкinnerни күзээннер.

Сергей ХЕРТЕК.

Ай-кыс МАСПЫК-ООЛДУҢ  
тырттырган чуруктары.



Өрт өжүреринге онза шылгараан тракторист Игорь Тихолов.

реринге чүгле 30 минута болганнар. Бо семинар-өөредилгени эрткиреринге белеткел ажилдарын Балгазын лесничествозу бедик деңнелге организастаанын демдеглээри чугула. Бо хире республика деңнелдиг улуг хемчеглерни эрткирип тургаш, оларның талазындан кандыг-даа чедир кылдынмаан азы чедир көрдүнмээн чүүлдерни кижигилип эскербес чорду. Өрттү өжүрерин башкарып турар кол пунктуну шупту дериг-херекселдер-биле хандырган болгаш янзы-бүрү көргүзүлгелерлиг плака-

бистиң кожунуңуң девискээринге арга-арыг өрттери барыктыг болган. Ам арга-арыг өрттеринге белеткел ажилдарын эгелей берген бис. Бо семинар-өөредилгеден билип алган чүүлдеримни баргаш бодумнуң ажилчыннарымга база өөредир бодап тур мен-диди.

Семинар-өөредилгениң практиктиг кезээн башкарып эрткирип турган Балгазын лесничествозунуң директору Василий Евсикеевич Мымриниң чугаазы-биле алырга, часкы өрттерни болдурбас дээр болза, өртке удур белеткел ажил-



## ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХООЙЛУЗУ

«Ыяап-ла медицина камгаладылганын Тыва Республика фондузунун 2007 чылда бюджетинин дугайында» Тыва Республиканын Хоойлузунга өскерилгелер кирир дугайында Хоойлужудулга палатазы 2007 чылдың декабрь 19-та хүдээ алган  
Төлээлекчилер палатазы 2008 чылдың март 5-те чүдүз деп көргөн

1 чүүл.  
2007 чылдың июнь 18-те № 134 УХ-II «Ыяап-ла медицина камгаладылганын Тыва Республика фондузунун 2007 чылда бюджетинин дугайында» («Тувинская правда», 2007 чылдың июнь 23-те) Тыва Республиканын Хоойлузунга дараазында өскерилгелерни кирир:

1) 1-ги чүүлүн 1-ги кезеңде «орулгалар талазы-биле 1374355,5 муң рубль түнүг, чарыгдалдар талазы-биле 1374355,5 муң рубль түнүг кылдыр» деп сөстөрнү «орулгалар талазы-биле 1498 881,0 муң рубль түнүг, чарыгдалдар талазы-биле 1500 069,3 муң рубль түнүг кылдыр, орулгалардан чарыгдалдар 1188,3 муң рубль ажып турар кылдыр» деп сөстөр-биле солур;

2) 5-ки кезекти дараазында уткалыг сөзүг-лел-биле немээр:

«2007 чылда Фонд «Ыяап-ла медицина камгаладылганын Федералдыг фондузунун 2007 чылда бюджетинин дугайында» Федералдыг хоойлуга өскерилгелер кириринин дугайында» 2007 чылдың ноябрь 23-те № 264-ФХ Федералдыг хоойлуга дүүштүр чамдык категорияларнын хамаатыларынга немелде эм хандырылганынга аңгылаан ыяап-ла медицина камгаладылганын Федералдыг фондузунун акша-хөрөңгизин-биле чамдык категорияларнын хамаатыларынга 2006 чылда факт кырынга үндүргөн эм аймаа дээш база 2006 чылда чамдык категорияларнын хамаатыларынга факт кырында үндүргөн эм аймаанын санажылгаларын доозарынга ыяап-ла медицина камгаладылганын Федералдыг фондузунун

камгаладылга курлавырынын нормалаан акша-хөрөңгизинин санажылгаларын доозарын боттандыра кылдыр доктаадыр.

Немелде эмчи дузазын чедиринге күрүне даалгазынын саң-хөө хандырылганын талазы-биле бүрүн эргелерни боттандыра-биле, а ол ышкаш ажылдап турар хамаатыларнын немелде диспансеризациязын эрттирери-биле аңгылаан, 2006 чылда ыяап-ла медицина камгаладылганын Федералдыг фондузунун акша-хөрөңгизин долузу-биле эвес ажыглаанын түннелинде Фондунун, бюджетинде тыптып келген, 2007 чылдың январь 1-де артып калган акша-хөрөңгини 2007 чылда Фонд айыттыган сорулгаларга ажыглаар кылдыр доктаадыр.

2007 чылда ыяап-ла медицина камгаладылганын девискээр программазынын иштинге ажылдавайн турар пенсионерлерге чедирген амбулаторлуг-поликлиниктиг дузазын немелде төлөвиринге аңгылаттыган ыяап-ла медицина камгаладылганын Федералдыг фондузунун акша-хөрөңгизин Фонд 2007 чылдың бирги чартында айыттыган сорулгаларга ажыглаар кылдыр доктаадыр.

2007 чылда стационарлыг албан черлеринде турар өскүс уругларнын болгаш ада-иезинин хайгааралы чок арткан уругларнын диспансеризациязын эрттиреринге аңгылаттыган ыяап-ла медицина камгаладылганын Федералдыг фондузунун акша-хөрөңгизин Фонд 2007 чылда айыттыган сорулгаларга ажыглаар кылдыр доктаадыр.\*;

3) 1-3 капсырылгаларны чаа эдилге-биле кирир:

## «1 капсырылга

Ыяап-ла медицина камгаладылганын Тыва Республика фондузунун 2007 чылда бюджетинин четпес түнүнүн иштиги акшаландырышыкынын дөстери

| Россия Федерациязынын бюджет бөлүктээшкенин кодтары | Акша-хөрөңгилерин дөзүнүн ады                                                                                                                                        | Түну (муң рубль) |
|-----------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------------|
| 000 08 00 00 00 00 0000 000                         | Бюджеттер акша-хөрөңгилеринин артынчылары                                                                                                                            | 0,0              |
| 000 08 00 00 00 00 0000 500                         | Бюджеттерин акша-хөрөңгилеринин артынчыларынын улгатканы                                                                                                             | 0,0              |
| 000 08 01 01 00 09 0000 510                         | Ыяап-ла медицина камгаладылганын девискээр фондуларынын бюджеттеринин саң-хөө курлавырларынын акша-хөрөңгилеринин артынчыларынын улгатканы                           | 0,0              |
| 000 08 01 02 00 09 0000 520                         | Ыяап-ла медицина камгаладылганын девискээр фондуларынын бюджеттеринин үнелиг саазынарда кириген саң-хөө акша-хөрөңгилеринин курлавырларынын артынчыларынын улгатканы | 0,0              |
| 000 08 02 01 00 09 0000 510                         | Ыяап-ла медицина камгаладылганын девискээр фондуларынын бюджеттеринин акша-хөрөңгилеринин өске-даа артынчыларынын улгатканы                                          | 0,0              |
| 000 08 00 00 00 00 0000 600                         | Бюджеттерин акша-хөрөңгилеринин артынчыларынын эвээжээни                                                                                                             | 1188,3           |
| 000 08 01 01 00 09 0000 610                         | Ыяап-ла медицина камгаладылганын девискээр фондуларынын бюджеттеринин саң-хөө курлавырларынын акша-хөрөңгилеринин артынчыларынын эвээжээни                           | 0,0              |
| 000 08 01 02 00 09 0000 620                         | Ыяап-ла медицина камгаладылганын девискээр фондуларынын бюджеттеринин үнелиг саазынарда кириген саң-хөө курлавырларынын акша-хөрөңгилеринин артынчыларынын эвээжээни | 0,0              |
| 000 08 02 01 00 09 0000 610                         | Ыяап-ла медицина камгаладылганын девискээр фондуларынын бюджеттеринин акша-хөрөңгилеринин өске-даа артынчыларынын эвээжээни                                          | 1188,3           |

## 2 капсырылга

Ыяап-ла медицина камгаладылганын Тыва Республика фондузунун 2007 чылда бюджетинин орулгалары

| Россия Федерациязынын бюджет бөлүктээшкенин кодтары | Орулгаларнын ады                                                                                                                                                                                                                       | Түну (муң рубль) |
|-----------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------------|
| 000 1 02 00000 00 0000 000                          | Социал хереглелдерге үндүргүлөр болгаш дадывырлар                                                                                                                                                                                      | 972195,8         |
| 182 1 02 01000 00 0000 110                          | Чаңгыс аай социал үндүргү                                                                                                                                                                                                              | 153486,0         |
| 182 1 02 01040 09 0000 110                          | Ыяап-ла медицина камгаладылганын девискээр фондуларынын кири санаттынар чаңгыс аай социал үдүргү                                                                                                                                       | 153486,0         |
| 395 1 02 02000 00 0000 000                          | Камгалал дадывырлары                                                                                                                                                                                                                   | 818709,8         |
| 395 1 02 02060 09 0000 160                          | Ыяап-ла медицина камгаладылганын девискээр фондуларынын, ажылдавайн турар чурттакчы чонун ыяап-ла медицина камгаладылганын, Россия Федерациязынын субъектилеринин күүсекчи эрге-чагырга органнарынын төлөп турары камгалал дадывырлары | 806728,0         |
| 395 1 02 02070 09 0000 160                          | Ыяап-ла медицина камгаладылганын ажылдавайн турар чурттакчы чонун камгалал дадывырларынын талазы-биле чедир алдынмаан төлөвирлер болгаш хөөлөр                                                                                         | 11981,8          |
| 182 1 05 00000 00 0000 000                          | Ниилештирген орулгага үндүргүлөр                                                                                                                                                                                                       | 6112,5           |
| 182 1 05 01000 00 0000 110                          | Үндүргү онаалдазынын бөдүүнчүткен системанын ажыглааны-биле холбаштыр тартар чаңгыс аай үндүргү                                                                                                                                        | 2400,5           |
| 182 1 05 01010 01 0000 110                          | Үндүргү онааштырар объект кылдыр орулгаларын шилип алган үндүргү төлекчилеринден тыртар чаңгыс аай үндүргү                                                                                                                             | 906,9            |
| 182 1 05 01020 01 0000 110                          | Үндүргү онааштырар объект кылдыр чарыгдалдарын хемчээлинге эвээжеткен орулгаларын шилип алган үндүргү төлекчилеринден тыртар чаңгыс аай үндүргү                                                                                        | 633,0            |
| 182 1 05 01030 01 0000 110                          | Күрүненин бюджеттен дашкаар фондуларынын шилчидер чаңгыс аай кудуку хемчээлдиг үндүргү                                                                                                                                                 | 855,5            |
| 182 1 05 01040 02 0000 110                          | Үндүргү онаалдазынын бөдүүнчүткен системанын ажыглап турда, сайгарлыкчы ажыл-чорудулганы                                                                                                                                               | 5,1              |

|                            |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                   |            |
|----------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------|
| 182 1 05 02000 02 0000 110 | боттандыраарынга патендилернин бергенинден орулгалар                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                              | 3676,0     |
| 182 1 05 03000 01 0000 110 | Ажыл-чорудулганын чамдык хевирлеринге онааттыган орулгага чаңгыс аай үндүргү                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                      | 36,0       |
| 182 1 09 08000 00 0000 140 | Көдээ ажыл-агыйга чаңгыс аай үндүргү                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                              | 129,4      |
| 182 1 09 08050 09 0000 140 | Камгаладылга дадывырларынын талазы-биле чедир төлөвир, хөөлөр болгаш торгаалдар                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                   | 129,4      |
| 395 1 17 00000 00 0000 000 | Ыяап-ла медицина камгаладылганын девискээр фондуларынын дадывырлар талазы-биле чедир алдынмаан төлөвирлер, хөөлөр болгаш торгаалдар                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                               | 9170,2     |
| 395 1 17 06040 09 0000 180 | Үндүргү эвес өске-даа орулгалар                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                   | 9170,2     |
| 000 2 00 00000 00 0000 000 | Ыяап-ла медицина камгаладылганын девискээр фондуларынын үндүргү эвес өске-даа шилчидилгелер                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                       | 511273,1   |
| 000 2 02 03900 09 0000 151 | Эгидилге чок шилчидилгелер                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                        | 196776,9   |
| 000 2 02 03901 09 0000 151 | Ыяап-ла медицина камгаладылганын девискээр фондуларынын субвенциялар                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                              | 39914,6    |
| 000 2 02 03902 09 0000 151 | Ыяап-ла медицина камгаладылганын девискээр фондуларынын бюджеттеринче Россия Федерациянын хамаатыларынга төлөвир чок медицина дузазын магадылаан күрүне программазынга дүүштүр муниципалдыг тургузугларнын кадык камгалалынын албан черлеринин баштайгы эмчи-санитарлыг дузазын чедирип турар (олар чок таварылгаларда — Россия Федерациязынын субъектизинин кадык камгалалынын чогуур албан черлери) немелде эмчи дузазын чедирип турар участоктарнын терапевт-эмчилеринге, участоктарнын педиатр-эмчилеринге болгаш ниилти практика эмчилеринге, болгаш ол эмчилеринин участок эмчи сестраларынга немелде эмчи дузазы дээш, күрүненин даалгазын боттандыраары-биле субвенциялар | 769,5      |
| 000 2 02 03903 09 0000 151 | Ыяап-ла медицина камгаладылганын девискээр фондуларынын бюджетинче стационарлыг албан черлеринде турар өскүс уругларга болгаш ада-иезинин хайгааралы чок арткан уругларга диспансеризация эрттирери-биле субвенциялар                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                             | 156092,8   |
| 000 2 02 03904 09 0000 151 | Чамдык категорияларнын хамаатыларынга эм-таң аймаан хандыраарын талазы-биле күрүненин социалдыг дузазын чедиреринге ыяап-ла медицина камгаладылганын девискээр фондуларынын бюджеттеринче дамчыдып турар акша-хөрөңгилер                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                          | 314496,2   |
| 000 2 02 04900 09 0000 151 | Ыяап-ла медицина камгаладылганын девискээр фондуларынын бюджеттеринче субсидиялар                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                 | 20034,0    |
| 000 2 02 04901 09 0000 151 | Ажылдавайн турар чурттакчы чонун (уругларнын) ыяап-ла медицина камгаладылганын девискээр фондуларынын бюджеттеринче субсидиялар                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                   | 285988,9   |
| 000 2 02 04903 09 0000 151 | Ыяап-ла медицина камгаладылганын девискээр фондуларынга ыяап-ла медицина камгаладылганын баазалыг программазынын иштинге ыяап-ла медицина камгаладылганын девискээр программазынын күүселдизинге субсидиялар                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                      | 8222,7     |
| 000 2 02 04904 09 0000 151 | Ажылдап турар хамаатыларга немелде диспансеризацияны эрттиреринге ыяап-ла медицина камгаладылганын девискээр фондуларынын бюджеттеринге субсидиялар                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                               | 250,6      |
| 000 2 02 04905 09 0000 151 | Ажылдавайн турар пенсионерлерге чедирип турар амбулаторлуг-поликлиника дузазынын немелде төлөвиринге ыяап-ла медицина камгаладылганын девискээр программазынын иштинге ыяап-ла медицина камгаладылганын девискээр фондуларынын бюджеттеринге субсидиялар                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                          | 1 498881,0 |
|                            | Бүгү орулгалар                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                    |            |

## 3 капсырылга

Ыяап-ла медицина камгаладылганын Тыва Республика фондузунун 2007 чылда бюджетинин чарыгдалдары

| Чарыгдалдарнын ады                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                             | Россия Федерациязынын бюджет бөлүктээшкенин кодтары | Түну (муң рубль) |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------|------------------|
| Күрүненин өске-даа ниилти айтырылганы                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                          | 395 01 15                                           | 20 336,0         |
| Доктааттыган хүлээлгелер адырында удуртулга болгаш башкарылга                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                  | 395 01 15 001 00 00                                 | 20 336,0         |
| Бюджеттен дашкаар күрүне фондуларын башкаар органнар аппараттары                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                               | 395 01 15 001 00 00 089                             | 20 336,0         |
| Кадык камгалалы болгаш спорт                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                   | 395 09 00                                           | 1479733,3        |
| Кадык камгалалы                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                | 395 09 01                                           | 1479733,3        |
| Ыяап-ла медицина камгаладылганын девискээр программазы                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                         | 395 09 01 771 00 00                                 | 1479733,3        |
| Кадык камгалалы, спорт болгаш күш-культура, туризм талазы-биле хемчеглер, шунту                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                | 395 09 01 771 00 00 455                             | 1254081,4        |
| Өскүс уругларга болгаш ада-иезинин хайгааралы чок арткан уругларга диспансеризация эрттирери                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                   | 395 09 01 771 00 00 581                             | 769,5            |
| Чамдык категорияларнын хамаатыларын немелде эмнер-биле хандыраары                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                              | 395 09 01 771 00 00 748                             | 156092,8         |
| Ажылдавайн турар пенсионерлерге амбулаторлуг-поликлиниканын дузазы дээш ыяап-ла медицина камгаладылганын девискээр программазынын иштинге немелде төлөвир                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                      | 395 09 01 771 00 00 793                             | 250,6            |
| Ажылдавайн турар чурттакчыларнын (уругларнын) ыяап-ла медицина камгаладылганы                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                  | 395 09 01 771 00 00 795                             | 20034,0          |
| Ажылдап турар хамаатыларга немелде диспансеризация эрттирери                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                   | 395 09 01 771 00 00 797                             | 8271,7           |
| Россия Федерациязынын хамаатыларынга баштайгы эмчи-санитар дузазын чедирип турар муниципалдыг тургузугларнын кадык камгалалынын албан черлеринге халас эмчи дузазын чедиреринге (а олар чок болган таварылгада Россия Федерациязынын субъектизинин кадык камгалалынын чогуур албан черлери), участоктун терапевт эмчилеринин, участоктун педиатр эмчилеринин ниилти практиканын (өгбүлө) эмчилеринин, участоктарнын терапевт эмчи сестраларын, ниилти практиканын эмчи сестраларын чедирип турары немелде эмчи дузазынга күрүне магадылалдарын дүүштүр күрүне даалгазынын саң-хөө хандырылгасы | 395 09 01 771 00 00 798                             | 40233,3          |
| Бүгү чарыгдалдар                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                               |                                                     | 1 500 069,3      |

\* - Ыяап-ла медицина камгаладылганын девискээр фондузунун бюджетинин чарыгдалдарын ведомство бөлүктээшкенин коду

\*\* - Россия Федерациязынын бюджеттеринин чарыгдалдарын функционалдыг бөлүктээшкенин кезектеринин болгаш бичии кезектеринин ады;

\*\*\* - Россия Федерациязынын бюджеттеринин чарыгдалдарын функционалдыг бөлүктээшкенин тускай сорулгалыг чүүлүнүн ады;

\*\*\*\* - Россия Федерациязынын бюджеттеринин чарыгдалдарын функционалдыг бөлүктээшкенин чарыгдалдарын хевирлеринин ады.

2 чүүл.  
Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнүнден эгелээш, күштүг болур.

Тыва Республиканын Чазаанын Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай  
№ 553 УХ-II  
2008 чылдың март 19.

хоойлужудулгазының негелдезин хажыды  
тургаш каттышкан бүдүрүлгелерниң ажил-агы

кылганда;

г) каттышкан бүдүрүлгенин удуртукчузунуң буруузу-биле ажил төлөвиринге 3 айдан хөй өрени тургусканда;

д) бүдүрүлгенин тургускан уставынга, оон ажил-чорудулгазынын хевирлеринге дүүштүр тускай сорулгалыг угланышкын талазы-биле каттышкан бүдүрүлгенин эт-хөргөзгизин ажыг-лаарын хандырбаанда, а ол ышкаш бюджеттен болгаш бюджеттен дашкаар үндүрүп берген акша-хөргөзгизин бодунуң тускай сорулгалыг угланышкынга 3 айдан хөй үенин иштинде ажыглаваанда;

е) ажил-чорудулгазынын аңгы-аңгы хевирлерин оларнын боттандырынын күш-ажылчы керээде хараан турганда болгаш Россия Федерациязынын, Тыва Республиканын тургускан хоойлуларын каттышкан бүдүрүлгелеринин удуртукчулары хажытканда;

ж) каттышкан бүдүрүлгенин аудитор хыналдазын эрттирери-биле холбашкан, каттышкан бүдүрүлгенин уставында хүлээлгезин азы Россия Федерациязынын, Тыва Республиканын тургусканы нормативтиг эрге-хоойлу актыларын каттышкан бүдүрүлгенин удуртукчузунуң буруузу-биле күүсетпээнде.

3. Каттышкан бүдүрүлгелеринин удур-

тукчуларын томуйлаарын конкурс үндезининге боттандырып чорудар.

4. Тыва Республиканын күрүненин каттышкан бүдүрүлгенин удуртукчузу эрге-дужаалга ажилдаар конкурсту эрттирер дугайында коштунган Дүрүмнү бадылаар.

5. Каттышкан бүдүрүлгелеринин удуртукчуларынын аттестациязын үш чылда чаңгыс катап эрттирер кылдыр тургузар.

6. Тыва Республиканын күрүненин каттышкан бүдүрүлгелеринин удуртукчуларынын аттестациязын эрттиреринин дугайында коштунган Дүрүмнү бадылаар.

7. Тыва Республиканын Чазанын 2003 чылдың сентябрь 24-те «Тыва Республиканын күрүненин каттышкан бүдүрүлгелеринин удуртукчуларынын аттестациязын эрттирер дугайында Дүрүмнү бадылаарынын дугайында» №686 доктаалынын 1,3 пункттарын күжүн чидирген деп санаар.

8. Культура болгаш информация политиказынын ямызы бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парлаар.

9. Бо доктаалдын күүселдезинин контролон Тыва Республиканын Чер болгаш эт-хөргөзгиз харылзааларынын ямызынга дагзыр.

**Тыва Республиканын Чазанын Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.**

### Тыва Республиканын Чазанын 2008 чылдың март 6-да №110 доктаалы-биле бадылаан

**Тыва Республиканын күрүненин каттышкан бүдүрүлгелеринин удуртукчузунуң эрге-дужаалыга ажилдаар конкурсту эрттиреринин дугайында Дүрүм**

1. Амгы Дүрүм Тыва Республиканын күрүненин каттышкан бүдүрүлгенин удуртукчузунуң эрге-дужаалыга ажилдаар конкурсту эрттиреринин чурумун тодаралдыр турар (моон сонгаар - Конкурс), орта кижиринин негелдезин болгаш конкурстун тилекчизин тодаралдырынын чурумун.

Киржикчилеринин составынын талазы-биле ажык конкурсту эрттирер.

2. Тыва Республиканын Чер болгаш эт-хөргөзгиз харылзааларынын ямызы (моон сонгаар-Ямы):

а) Конкурсту эрттирер талазы-биле комиссияны тургузар (моон сонгаар-комиссия) болгаш оон составын бадылаар;

б) Конкурсту эрттиреринин дугайында комиссиянын белеткээни информация медээзин парлап үндүрерин организастаар;

в) кордакчылардан чагыгны хүлээп алыр болгаш оон учедун чорудар;

г) чагыгнын болгаш орта коштунган документилеринин шын долдурганын хынаар;

д) чагыгны коштунган документилери-биле хүлээп алыр хуусаазы төнгөнде, комиссияга дамчыдып бээр;

е) кордакчыларны хынаар айтырыгларнын даңзызын бадылаар;

3. Комиссия даргазындан, даргазынын оралакчызындан, секретарындан болгаш комиссия кижигүннеринден тургустунар.

Комиссиянын составынга бадылаар эргелиг үнүг Тыва Республиканын күүсекчи эрге-чагырга органнынын адырлар төлээзи кирер, а ол ышкаш Тыва Республиканын күрүненин каттышкан бүдүрүлгелери турар девискээрнин муниципалдыг тургузууларынын, тус чер бот-башкарылга органнынын төлээлерин кирип болур.

Комиссиянын ажилынга чөвүлээр эргелиг үнүг эксперттерни кириштирип болур.

4. Хуралда олуржуп турар бадылаар эргелиг үнүг комиссия кижигүннеринин хөйүнүн үнү-биле комиссия шиптирини хүлээп алыр. Бир эвес хуралда бадылаар эргелиг кижигүннеринин хөй кезин олуржуп турда, оон бүрүн эргезинге хамаарышкан айтырыгларны комиссиянын шиптирлээни күштүг болур. Шиптирини хүлээп ап турда үн денжеки бергенде, хуралды даргалап эрттирер турар кижинин үнү күштүг болур.

5. Комиссиянын шиптиринин протокол-биле долдурар, бадылаар эргелиг үнүг, хуралда олуржуп турар комиссия кижигүннери адын салыр. Протоколга ат салырда комиссия кижигүннери «ол дээш» азы «удур» деп сөстөр-биле илередир.

6. Конкурсту эрттирер хүнүн чарлаарынга чедир 30 хонуктан орай эвес, Конкурсту эрттирер дугайында информация медээзин парлаары албан.

7. Конкурсту эрттирер дугайында информация медээзинге албан кирер чүүлдер;

а) бүдүрүлгенин турар черинин дугайында медээлер, кол характеристиказы болгаш ады;

б) бүдүрүлгенин удуртукчузунуң эрге-дужаалыга ажилдаар кордакчынын кирип турар негелдези;

в) чагыгны коштунган документилери катай хүлээп ап эгелээри болгаш доозары, хүнү болгаш шагы;

г) чагыг болгаш документилерни хүлээп ап турар черингиз;

д) Конкуртка киржир кордакчыларнын бээр документилеринин даңзызы болгаш оон долдурарынын негелдези;

е) конкурс комиссиязынын ажилын эгелээр үезин айткан Конкурс эрттирер черин ады, хүнү болгаш шагы база Конкурстун түннелин үндүрери;

ж) комиссиянын турар чери болгаш телефонунуң дугайы;

з) кордакчылар өске-даа медээлер-биле таныжып алыры-биле турар адреси болгаш ол медээлер-биле таныжарынын чуруму;

и) тилекчини тодаралдырынын чуруму;

к) Конкурстун түннелин дугайында оон тилекчизин болгаш Конкурстун киржикчи-

леринге дыңнадыр аргазы.

8. Комиссия чагыгны хүлээп ап эгелээр үезинден бүдүрүлгенин ажил-чорудулгазынын кол көргүзүлгери болгаш нити медээлер-биле, күш-ажылчы керээлеринин негелдези-биле таныжар арганы кордакчы бүрүзүнге бээр.

9. Бүдүрүлгенин удуртукчузунуң кандидатуразынга кирип турар негелдези дүгжүп турар, бир чылдан эвээш эвес ажилдаан, удуртукчу эрге-дужаалдын ажилыга арга-дуржулгалыг, бүдүрүлгенин ажил-чорудулгазынын адырынын ажилыга дуржулгалыг, дээди эртемниг кижилерни Конкуртка киржирин чөпшээрээр.

10. Конкуртка киржип турар кордакчы дараазында документилерни көрдүнгөн хуусаазында комиссияга кирер:

а) билдиринишкни, чурук;

б) күрүне хевиринге билинин дугайында документилерин болгаш тургустунган чурум-биле бүзүрөттүрген күш-ажыл дептеринин хоолгазы;

в) бүдүрүлгенин ажил-чорудулгазынын талазы-биле саналы (чагаа хавыга суп каан);

г) информация медээзинде көрдүнгөн өске-даа документилер.

Бир эвес чагыглар хүлээп алыр информация медээзинде айтыткан хуусаазы эрте бергенде келген чагыгларны, а ол ышкаш эргежок чугула документилерни кирибээр болза, аңаа коштунган документилерни комиссия хүлээп албас.

11. Конкуртка кордакчынын киржирин чөпшээрээр таварылга, бир эвес:

а) кирген документилери Россия Федерациязынын хоойлужулгазынга болгаш амгы Дүрүмге дүүштүр бүдүрүлгенин удуртукчузу эрге-дужаалды ээлээр кордакчынын эргезин бадыткавай турар болза;

б) информация медээзинде айтыткан даңзы талазы-биле шупту документилерин чедир кирибээр, бир-ле болза чедир долдурбаанда азы Конкурстун негелдезинге болгаш Россия Федерациязынын хоойлужулгазынын негелдезинге дүүшпейн турда.

12. Конкурсту ийи чада-биле эрттирер.

Бирги чадазын шенелде хевиринге эрттирер (бижимел).

Кордакчыга шенелде айтырыгларнын даңзызын комиссия тургузар, а ол ышкаш шын эвес харыларнын үстүкү санын бадылаар (хуузуң).

Шын эвес харыларнын саны 25 хуудан ашпас турар ужурулг.

Айтырыгларнын даңзызы-биле шупту таныжары албан.

Айтырыгларнын даңзызын сөзүглелдин үндезининге тургузар болгаш Конкурстун киржикчилеринин билин хынаарын албан хандыраар:

а) бүдүрүлгенин адырынын онзагай байдалы;

б) хамааты, күш-ажыл, үндүрүг болгаш банк хоойлужулгаларынын үндезини;

в) бүдүрүлгени эргелеп-башкарынын үндезини, сан-хөө болгаш планнаашкын;

г) маркетингинин үндезини;

д) бизнес үнелелин болгаш шимчевес өнчүнүн үнелелин үндезини.

Сөзүглелге 40-ден эвээш айтырыглар кирген турар.

13. Ийги чадада бүдүрүлгенин ажил-чорудулгазынын программасынын талазы-биле саналды сайгарып көөр. Комиссия чагаа хавын ажыдып көөр болгаш Конкурстун киржикчилеринин кирген саналындан бүдүрүлгенин ажил-чорудулгазынын эң эки программасын тодаралдыр.

14. Комиссиянын саналы-биле бүдүрүлгенин ажил-чорудулгазынын эң эки программасын тургускан саналды кириген болгаш шенелде айтырыгларны эки эртен киржикчини Конкурстун тилекчизи деп санаар.

15. Ямы тургустунган чурум-биле Конкурстун тилекчизи тодараттыгган хүнүнден бир ай хуусаанын иштинде күш-ажылчы керээни тилекчи-биле чарар.

### Тыва Республиканын Чазанын 2008 чылдың март 6-да №110 доктаалы-биле бадылаан

**Тыва Республиканын күрүненин каттышкан бүдүрүлгелеринин удуртукчуларынын аттестациязын эрттирер дугайында Дүрүм**

1. Амгы Дүрүм Тыва Республиканын күрүненин каттышкан бүдүрүлгелеринин удуртукчуларынын аттестациязын эрттирер дугайында чурумну тургузуп турар (моон сонгаар-бүдүрүлгө).

Ажилдап турар эрге-дужаалыга бир чедир ажилдаваан болгаш иштиг херээжен улус бүдүрүлгенин удуртукчузунуң аттестациязынга кирбес.

Уруг азырап ораы дээш шөлээде турар бүдүрүлгенин удуртукчулары, ажилче үнелелди боонда бир чылдан эрте эвес аттестацияга кирер.

2. Бүдүрүлгелеринин удуртукчуларынга аттестацияны эрттирер сорулгазы болза;

а) бүдүрүлгелеринин удуртукчуларынын ажил-чорудулгазынга боттуп үнелелди бээри болгаш ээлеп олурар эрге-дужаалыга оларнын дүгжүп турарын тодаралдыр болур;

б) бүдүрүлгелеринин ажилынын ажыктыг чоруун бедидеринге деткимчени көргүзери болур;

в) бүдүрүлгелеринин удуртукчуларынын профессионал өзүлдезин деткири.

3. Тыва Республиканын Чер болгаш эт-хөргөзгиз харылзааларынын ямызы аттестацияны чорударынга (моон сонгаар-Ямы):

а) аттестация комиссиязын тургузар (бүдүрүлгелеринин ажил-чорудулгазынын онзагай, байдалыга хамаарыштыр элээр каш аттестация комиссияларын тургузуп болур);

б) аттестацияга кирер ведомство адаанда турар бүдүрүлгелеринин удуртукчуларынын даңзызын болгаш оон эрттиреринин графигин тургузар;

в) аттестация комиссиязынын ажилынга эргежок чугула документилерни белеткээр;

г) аттестация сөзүглелинин айтырыгларынын даңзызын аттестация комиссиязынга белеткээр, бадылаар.

4. Аттестация комиссиязы даргазындан, даргазынын оралакчызындан, секретарындан болгаш комиссия кижигүннеринден тургустунар.

Аттестация комиссиязынын составынга Тыва Республиканын күүсекчи эрге-чагырга органынын адырлар төлээзи болгаш Тыва Республиканын күүсекчи эрге-чагырга органнынын сонугалдыг төлээлери кирер.

Аттестация эрттирер тургаш, Россия Федерациязынын Күш-ажыл кодексинин 81-ги чүүлүнүн 3-кү пунктузунуң «б» пунктузунуң адаанга дүүштүр бүдүрүлгенин удуртукчузу ажилындан хостаарынга оон түннели үндезин бооп болур, ынчангаш аттестация комиссиязынын составынга чогуур сонугалдыг профэвилел органынын төлээзин албан комиссия кижигүнүгө кирир, бир эвес коллективтиг керээде оон айтыпкан болза, ажил берикчизинин бот-идекейи-биле күш-ажылчы керээни күш чок болдурары-биле холбашкан айтырыгларны сайгарып көөрүнге сонугалдыг профэвилел органы албан киржир.

Аттестация комиссиязынын ажилынга чөвүлээр эргелиг үнүг эксперттерни кириштирер болур.

Аттестация комиссиязынын составын Ямынын удуртукчузу бадылаар.

5. Аттестация эрттиреринин графигин Ямынын удуртукчузу бадылаар болгаш аттестация эгелээринге чедир бир айдан орай эвес аттестация эртер кижигүннүгө дыңнадыр.

Графикке айтыр чүүлдер:

### Тыва Республиканын Чазанын 2005 чылдың август 20-де №939 «Тыва Республиканын Инвестиция төлөвилелдеринге экспертиза болгаш шилилге талазы-биле комиссиянын составын болгаш Дүрүмнү бадылаарынын дугайында» доктаалыга өскерилгелер кириренин дугайында

#### 2008 чылдың март 12-де №118 Кызыл хоорай

Тыва Республиканын күүсекчи эрге-чагыргазынын тургузуунуң өскерилгени-биле холбаштыр база Тыва Республиканын девискээринде боттандырып турар перспективтиг инвестиция төлөвилелдерин шилип алырынын механизмин чаартыр сорулга-биле Тыва Республиканын Чазанын доктаалы бадылаар:

Тыва Республиканын Чазанын 2005 чылдың август 20-де №939 «Тыва Республиканын Инвестиция төлөвилелдеринге экспертиза болгаш шилилге талазы-биле комиссиянын составын болгаш Дүрүмнү бадылаарынын дугайында» доктаалыга дараазында өскерилгелерни кирир:

1) Тыва Республиканын инвестиция төлөвилелдеринин экспертизанын болгаш шилилгенин талазы-биле комиссиянын составында (моон ынай - Комиссия):

а) Комиссиянын составынче:

А.Г.Гришленокту - Тыва Республиканын тудуг, чуртталга болгаш коммунал ажил-агый сайыдын, дарганын оралакчызы кылдыр томуйлавышаан;

Н.Х.Кууларны - Тыва Республиканын Чазанын Аппаратынын девискээрлер хөгжүлдээни болгаш тус чер бот-башкарылганын органны-биле удур-дедир ажилдажылга эргелелин начальниг;

С.И.Ооржакты - Тыва Республиканын Улуг Хуралынын Төлээлекчилер палатасынын тус чер бот-башкарылганынын айтырыгларынын талазы-биле комитеттин даргазын (дугуржулга езугаар);

О.И.Чеклецовту - Тыва Республиканын Чазанын Аппаратынын хоойлу-дүрүм экспертизанын болгаш системажылдыгынын эрге-

аттестацияны эрттирер хүнү болгаш үези; аттестация комиссиязынга эргежок чугула документилерни кирир хүнү.

6. Аттестация комиссиязынын шиптирин бадылаар эргелиг үнүг хуралга олуржуп турар комиссия кижигүннеринин хөйүнүн үнү-биле хүлээп алыр. Бир эвес хуралга бадылаар эргелиг үнүг комиссия кижигүннеринин хөй кезин олуржуп турда, оон эрге-хүлээлгезинге хамаарышкан айтырыгларны шиптирлээринге, комиссия бүрүн эргелиг болур. Шиптирини хүлээп алырынга үн денжеки бергенде, хуралды даргалап турар кижинин үнү-биле шиптирини хүлээп алыр.

Чөптүг чылдагаан-биле хуралга комиссия кижигүнү олуржуп шыдаас апарган таварылгада (аарып турар, сургакчылап чоруткан болгаш өске-даа...), комиссиянын составынга таарымчалыг өскерилгени кирип тургаш, оон солууру албан.

7. Аттестация комиссиязынын шиптиринин протокол-биле долдурар, бадылаар эргелиг үнүг, хуралга олуржуп турган аттестация комиссиязынын кижигүннери адын салыр.

8. Аттестацияны беседалашкын шенелдезинин хевиринге эрттирер. Аттестацияны эрттиреринин хевирин аттестация комиссиязы тодаралдыр.

9. Аттестация комиссиязы;

а) аттестация айтырыгларынын сөзүглелин даңзызын белеткээр;

б) аттестация сөзүглелин тургузар болгаш бадылаар;

в) аттестацияны чедишкенин эрткенин тодаралдыр турар, шын харыларнын санын тодаралдыр (бир-ле болза хуузуң).

Аттестацияны чедишкенин эрткенин тодаралдыр турар шын харыларнын саны, оон нити санындан ийинин үжүнден эвээш эвес турары албан. Айтырыгларнын даңзызын өйлеп-өйлөп, эде көрүп турар.

10. Аттестация сөзүглелинин айтырыгларынын даңзызын нити үндезинге тургузар болгаш бүдүрүлгенин удуртукчузу билин хынаарын хандыраары албан:

а) бүдүрүлгенин онзагай байдалынын адыры;

б) экологтуг айыыл чок чорук болгаш күш-ажыл камгалалынын талазы-биле чуруму болгаш нормазы;

в) хамааты, күш-ажыл, үндүрүг, банк хоойлужулгаларынын үндезини;

г) сан-хөө аудити, планнаашкын болгаш бүдүрүлгени эргелеп-башкарынын үндезини;

д) маркетингинин үндезини;

е) шимчевес өнчүнүн үнелелин болгаш бизнестин үнелелин үндезини.

Аттестациянын сөзүглели 40-ден эвээш эвес айтырыглардан тургустунар.

11. Аттестациянын түннели-биле бүдүрүлгенин удуртукчузунга дараазында үнелелдин кайы-бирээзин бээр;

ажылдап турар эрге-дужаалыга дүгжүп турар;

ажылдап турар эрге-дужаалыга дүүшпес.

12. Аттестацияны эрткенин соонда, 5 хонуктан орай эвес бүдүрүлгенин удуртукчузунга аттестациянын түннелин дугайында дыңнадыгны бээр азы почта-биле чорудуп бээр. Аттестация комиссиязынын протоколундан ушта бижилдени бүдүрүлгенин удуртукчузунуң хуу херээнге коюп каар.

Тыва Республиканын Чазанын 2005 чылдың август 20-де №939 «Тыва Республиканын Инвестиция төлөвилелдеринге экспертиза болгаш шилилге талазы-биле комиссиянын составын болгаш Дүрүмнү бадылаарынын дугайында» доктаалыга өскерилгелер кириренин дугайында

Тыва Республиканын күүсекчи эрге-чагыргазынын тургузуунуң өскерилгени-биле холбаштыр база Тыва Республиканын девискээринде боттандырып турар перспективтиг инвестиция төлөвилелдерин шилип алырынын механизмин чаартыр сорулга-биле Тыва Республиканын Чазанын доктаалы бадылаар:

Тыва Республиканын Чазанын 2005 чылдың август 20-де №939 «Тыва Республиканын Инвестиция төлөвилелдеринге экспертиза болгаш шилилге талазы-биле комиссиянын составын болгаш Дүрүмнү бадылаарынын дугайында» доктаалыга дараазында өскерилгелерни кирир:

1) Тыва Республиканын инвестиция төлөвилелдеринин экспертизанын болгаш шилилгенин талазы-биле комиссиянын составында (моон ынай - Комиссия):

а) Комиссиянын составынче:

А.Г.Гришленокту - Тыва Республиканын тудуг, чуртталга болгаш коммунал ажил-агый сайыдын, дарганын оралакчызы кылдыр томуйлавышаан;

Н.Х.Кууларны - Тыва Республиканын Чазанын Аппаратынын девискээрлер хөгжүлдээни болгаш тус чер бот-башкарылганын органны-биле удур-дедир ажилдажылга эргелелин начальниг;

С.И.Ооржакты - Тыва Республиканын Улуг Хуралынын Төлээлекчилер палатасынын тус чер бот-башкарылганынын айтырыгларынын талазы-биле комитеттин даргазын (дугуржулга езугаар);

(Төнчүзү. Эгези № 39  
«Шында».)

Байконурда шагда-ла час дүшкен. Ында бо үеде дыка чараш. Ооң карак четпес ховуларын билдингир-ле муң-муң чылдар бурунгаар ышкаш, кызыл-сарыг черлик хову тюльпаннары шыва үнүп келген. Ынчалза-даа ону чулуп алып күзелин бар-даа болза, дөмей-ле кым-га-даа сөңнөп шыдаас сен. Бистиң турган шөлүвүске херээжен кижиге шуут чок турган. Ындыг болбас аргажок, чүгө дизе, ында шулту чүгө шериг кезектери болгай. Ийи чыл шериг албаны эрттиргеш, херээжен кижиге барааны шуут көрүп көрбөзөн оолдар бар.

Херээжен кижиге көрүп көрбөзөн ышкаш, ийи чыл иштинде холунга автомат тудуп көрбөзөн оолдар база турар боор чоран. Бистиң рота ол талазы-биле өскөлдөргө ылгалдыг. Хире-хире болгаш-ла, кара адар черлерге чедип, автоматтарыстан боолар бис. Камгалал ротазы эрге-байдал ону хүлээндирип турган. Ооң кадында, бистер, солдаттар составы, хүннүн кезээвистин камгалаар ужуруг шериг объектилерин камгалап, караулче үнүп турдувус. Чижээ, бөгүн караулче эштерин-биле үнгөн болзунза, даартазында беш шакта ээлчезн хүлээди сен. Ооң даартазында катап-ла — караул. Хүн чуруму ыңдыг. Наряд үнер бетинде, разводка белеткенер болгаш, хеп-сынывыс кезезде дыка арыг болур. Хүнде ийи катап шериг хепти — робаны базып кедер, аңаа акмоюндурукту база ыңча катап солуй даараар турган бис. Бо чаңчыл меңээ шериг соонда безин элээн үеде хевээр арткан турган. Рота — өске бөлүктөргө үлөгерлиг кылдыр санадып турган чүве.

Байконур боду ыңчангы Казах ССР-ниң Кзыл-Орда облазынын составына кирип турган. Ортаа Азия девискээри болгаш, чайын изии кончуг. Чогум кыжы-кыскада болза, соок, хадыйр чер болган. Чайын хөлөгө турарга безин изии аажок, ортумак температура 40 градус ажып турар. Хүн караанга кайы хире деп бодаар силер? Ынчангаш караулда, постуда турар бистерге, камгалап турар девискээревис иштинге кылаштарын чөпшээрээр турган. Солдаттар ону ажыглап, улуг бедик бажыңнарның хөлөгелеринге постуга турар ужуруг ийи шагывысты эрттирип, таваар тургулаар бис. Ужуру болза, чаңгыс черге турбайн, даандырган девискээрни хайгаарап кылаштар ужуруг чүве-дир ийин. Изигде ону кым сагыыр деп бодаар силер.

Байконурда старттарның бирээзинде суг арыглаар дыка улуг система бар. Узуну черле чартык километр хире бар, ону чайын ажылдадып каарга, арыглаттыңан суг Кызылдың Арат шөлүнде төп фонтандан аттыккан суг дег бедик үнүп турар апаар. Мен изиг хүнде аңаа постуга турганымда, автоматын чакыра салып кааш, хевим уштуп каапкаш, «фонтанга» ойнап, аай-дедир сеткил хандыр маңнап турар мен. Чамдыкта кожа постуда эштерини бүдүү кый деп алыр мен. Ол оолдар-даа аңаа тургаш, мени «чалап» алып турдулар. Тенек аныяк үевис-дир ийин. Ынчан постуларны каап, шериг уставты хажыдып турганывыс ол ышкажыл.

Ол «фонтанга» черле ынаавыс кончуг. Кончуг изиг хүнде хемге эштирге кайы хире эки ийик? Ынчан ыракта төрөөн Тывамын хемнерин, ылаңгыя бедик-бедик кара дагларын сакты бээр мен. Ийи чыл Казахстанның ховуларынга шериг херээ эрттиргеш, ооң карак четпес ээнзиргей ховуларынга ыңчалдыр-ла чаңчыгып чадап каан мен. Ол үеде Тывамны сактып келиринге, шериге чеже-даа багай эвес болза, дөмей-ле чаныксаан келир. Кижиниң төрөөн чери ол хире эргим болур. Ынчангаш «Тыва кижиге чаныксап бергенде, орукка бөргү безин уштуңуп каарга, хая көрүм-мес» деп аңаа эвес чон чугаала-

жыр. Шынап-ла, шериг хүлээлге эвес болза, төрөөн черин сагынган, чаныксаан солдат оолдарга Байконурнун делегейде алгаан адысураа-даа дузалап шыдаас.

Мен узун, дунааргай кааң хүннерде, чамдыкта космос ракеталарының старттарының адаанда кончуг от үнер онгарларже кылаштап бады баргаш, аңаа изигден чаглектанып олургулаар мен. Старттарның ол ханы онгарларының ханаларын космос ракетазын октаргай делгемнеринче салып үндүргөн соонда, дораан-на даараазында старттарга белеткеп, катап-ла дарый септеп эгелээр. Ылаңгыя ооң ханаларының бетондан кылыгылар шил-биле дөмей дырыштыр хайны берген болур. Оларны солдаттар суй белек кылдыр ап алыр боор чүве.

Космос ракетазын салып үндүрүп турда, чаражын канчаар. Ону чүгө ийи карак-биле көөр болза эки. Ылаңгыя старттан чаа-ла адырлып, дээрже көдүрүп үнүп турда, кайгамчык-ла. Ооң чер-делегей шимчеп, динмирер турар кылдыр сагындырар шимзэн-даажы, үрүпкен хөвөң дег ол-бо талаларже тардыр чаштаан ак-көк булуттарны өттүр дээрни чара чүткүп үнүп чыдары карактарымда чуруттунуп арткан. Ындыг чараш старттарны Байконурга каш-даа катап көөр салым-чолдуг болганымга, өске эш-өөрүм ышкаш, өөрүүр мен. Черле бир хүн тыва кижиге космикти ракетаны чүгө чооктан көөр эвес, а ону «мунупкаш», соңгазындан — иллюминатордан төрөөн Тывазын көөр хүн туруп кээр ыйнаан. Бай-шыырак тывалар турган бол-

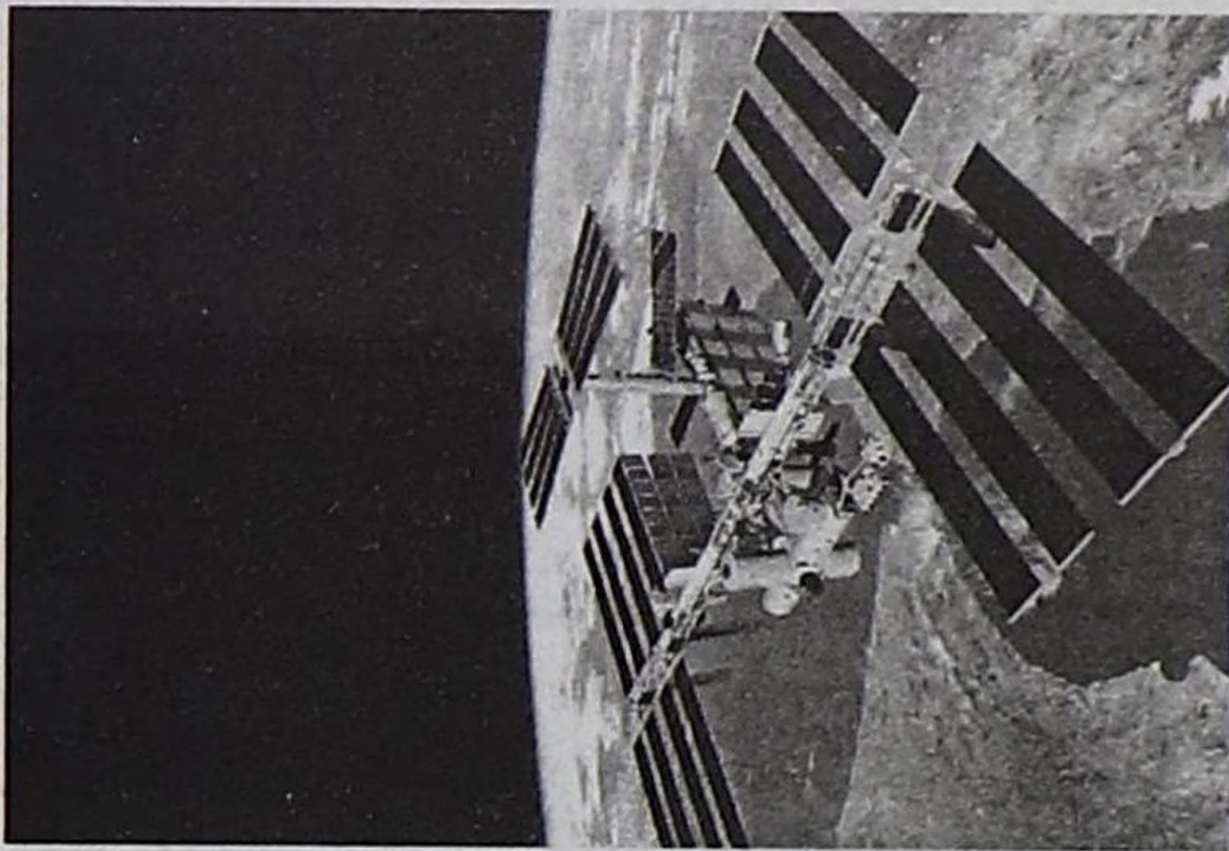
уз космонавт бистиң космонавтыларывыс-биле ужул үнгөн. Ооң адын ам сагынмас-тыр мен.

Ынчан оларны чайгы үеде, хүндүс салып үндүргөн чүве. Бүгү-эвилелдин төп телевидениезинде дорт дамчыдылга чоруп турда, мен чер чорааш, эвакуация үнмейн, казармага арткан турган мен. Ынчан соңга ажыдып алгаш, бирде ол үеде херек кырында космосче ужул үнүп бар чыдар ракетаже, өске таварылгада, телевизорже көрүп олурдум.

Ол даштыкы космонавт Байконурга чедип келирге, шериглерни чажыраар дээш командылал чери дыка-ла кызып турган дээр. Төп Ленинск хоорайдан (амгы Байконур хоорайдан) элээн ырак черде турар бистиң шериг кезээвистин чолаачы оолдарынга безин олар хоорай чорурда, хамааты шокар

Ооң белеткелинге, салып үндүрүүшкүнүгө эки киришкен элээн хөй офицерлерни болгаш солдаттарны командылал чери тускай шаңнап-мактаан. Ынчан мени Хүндүлел бижик, улуг эвес суй белек — ракета дүрзүзү-биле шаңнаан. Хүндүлел бижимни бо хүннерге чедир тураскаал кылдыр шыгжап чор мен.

Юбилейлиг старт соонда, ротавыс командири В.Чернокалов элчеглиг капитан эрге алган. Ол сөөлүндө шеригден халажылгаже эрте үнгөш, бизнес-биле ажылдап эгелээнин сөөлүндө төп телевидениеге ооң дугайында көргөш, билип алган мен. Шыңгы-даа болза, чөптүг командирим бо хүннерде Москвада элээн каш улуг ресторанның ээзи, хүндүлүг кижиге апарган. Ооң дугайында теле-дамчыдылга



## СУРАГЛЫГ БАЙКОНУР

зувусса, акшадан октажыпкаш, тыва туристи космосче үдеппес бис бе. Ам ону чөпшээрээр апарган чүве ышкажыл.

Бистиң камгалап турган старттарывыстан ыңчан аар «Салют», «Протон» октаргайже салып үндүрүп турган. Ракеталар старттардан көдүрүп үнүп турда, ооң оттары чүс-чүс метр ырадыр чаштап турар боор чүве. «Старт» деп ниити команда үнгөн соонда, ооң одунун даажы каш секунда эрткенде, дыңналып келир. Бир эвес ракетаны дүне салып үндүрүп турган болза, ол кезек чер шуут чырык апаар. Ынчан стартка караулга турган болзунза, бүгү нарядты чер адаанда бункерже, старттык командылал черинче, стартты боттандырып турар өске бүгү офицерлер-биле кады кири бээр. Мен аңаа каш-даа катап таварышкан мен.

Чогум космос ракеталарын салып үндүрүп турда, ол чоок девискээрге турар бүгү шериг кезектерин ховуже эвакуациялаар чүве. Ол чаңчыл ам-даа ыңдыг тур боор. Чүгө дээрже, эвакуация-биле старт үезинде улустун айыыл чок чоруун хандыраары ол. Ылаңгыя кыжыкы дүне халалы аажок, каш шак бурунгаар бүгү солдаттарны оттургаш, шериг кезээ турар черден каш-каш километр ырадыр кылаштадып чоруткаш, ховуга старт болурун манап туруп бээр. Ынчан одаг салып, аңаа чыннын чөпшээрээр эвес, ракета салып үнери билек, дедир шериг кезээвисче чаныптар бис.

Телевизордан көөргө-ле, шулту ракеталар эки ужул үнүп турар боор, а херек кырында черден ыравайн, частып турарлары база бар. Бистиң үевисте, 1980 чылдарда болза, ону шуут чажырап турган. Хамык информастыг агентилелдер дыңнадыларын чүгө старттар эки эртерге, колдуу даартазында суг дыңнадып эгелээр турган. Чогум бистиң космонавтылар-биле даштыкы чурттуң, ылаңгыя капиталисттиг күрүнениң хамаатызы ужул үнер деп турда, ону албан-биле телевидениеге дорт дамчыдар. Бис Байконурга шериг албаны эрттирип турдувуста, 1982 чылда фран-

хөйлеңнер кедирип ап турганын көргөн мен. Бо таварылгада эң хөктүг чүве — оолдарның чүвүрлери, идиктери шериг идик-хеп хевээр артып турган! Чолаачы солдаттар Ленинск хоорайга албан аайы-биле чеде бээрже, автомашина кабиназындан чылдаган чок үнерин офицерлери хоруп турган дээр чоран. Ол хонуктарда бистиң турар шериг шөлүвүске (хоорайжыгашка) албан хаап турган чүс-чүс офицерлер шуптузу хамааты хептерлиг кээп турган. Эртенгинин 08.00 шакта мотовозтан (поезди-ден) чүгө хамааты кижилер дүжүп турар боор чүве. Чогум казармаларга, штабтарга, ЦУП-тарга келгеш, хептерин шериг кылдыр солуй кедип алырлар. Бистиң шөлдүн офицерлери дөгөрези Ленинск хоорайга чурттап турган болгаш, олар албан эрттирерде, хүннүн-не аай-дедир үш хире шакты чүгө орукка эрттирип, мотовозка «силгидип» келир турганнар.

Кажан ракеталар салып үндүрер деп турда, аш-чем-биле хандырылга көзүлдүр-ле экижий бээр. Чижээ, караулду хонукта 6 катап, ооң иштинде дүне 2 катап чөмгөргө апаар. Караул аңаа хүннерде алюминий, нержавеющей саваларга чөмөннөр турган болза, стартка белеткел үезинде шил тавактар, стаканнар биске үлөп бээр. Кажан ракетаны стартка эккеп тургузуптарга, а ону мен өске-даа эштерим-биле ЦУП-тан бистиң шөлдүн старттарына чедир ийи катап үдөп (камгалап) чедирер ааскежиктиг болган мен, генералдар саны мырыңай эңдерли бээр.

Старт шөлүндө буфеттин аш-чем аймаа ыңчан база элбек апаар. Ол үелерде караул үнер бистер амыраар бис. Чогум черле космодромнун бүгү талазы-биле хандырылганы өске черлерден дыка эки деп аңаа тургаш-ла, чеже-даа дыңнаан мен. А бөгүгү ында байдал меңээ билдинмес.

Байконур космодромга шериг албаны эрттирип турдувуста, бистиң ротанын бир камгалап турганы 200 дугаар шөлдөн 100 дугаар юбилейлиг старт болган. Ынчан аар «Салюту» салып үндүргөн чүве.

көргөш, тура-сорукуг командирим чедишкенинге сеткилимден дыка өөрөөн мен.

Шериге турдувуста, бир катап чайын Байконурга, ооң иштинде бистиң шөлүвүске, ССРЭ-ниң камгалал сайыды, маршал Д.Ф.Устинов моорлап келген. Ынчан караулга турган бистерниң ок-бижээвисти караул начальниги түр хажырып апарган. Постуга октарлыг турдувус. Улуг сайыт Байконурга келгеш, С.Королев-биле Черниң баштайгы эдеринчизин ажылдап кылып эгелээринин дугайында шийтирин, куруг ховуга чаа космодромну тудуп эгелээнин сактып турган боор. Байконурнун күчү-күштүг, делегейге сураглыг кылдыр «хуула» бергенинге, Д.Ф.Устиновтун үлүг-хуузу канчаар-даа аажок улуг турган. Ындыг кижилерни ылап тодаргай ажыл-иштин төлээлери дижир болгай. Байконурга келген соонда, Д.Ф.Устинов халажылгаже үнгөн чүве.

Бистиң турган шериг кезээвисте хажыдып болбас чаңчылдар бар. Чижээ, суббота санында ылап-ла плов чири бис, узбек повар оолдар ону дыка-ла кылыр турган. Бо чаңчылды кажан-даа, кым-даа үрөп көрбөзөн.

Кажан космонавтылар октаргайже ужул үнер деп турда, Байконурнун тус чер телевидениезинге «Белое солнце пустыни» деп уранчечен фильни ылап-ла көргүзөр. Ооң маадыры кызыл шеригжи сагыында Мария Ивановнага дайындан чанып келгеш, тамчыктыг чурттаарының дугайында чагааларының чылыг-чымчак сөстөрүн хамык улус катап-катап сеткил хандыр дыңнап, көрүп алыр. Ону космонавтылардан аңгыда, шериг кезектеринде солдаттар база көрзүн дээш ыңдыг.

Космонавтылар Байконурже боттарының өг-бүлө кижигүннерин черле албас, ону багай демдек дижирлер, а старттарже чоруур, дүп чок космосче абтанан бөтинде, Ленинск хоорайда (Байконурда) түр чурттап турган бажынының эжинге шуптузу албан-биле аттарын салыр база чаңчылдыг.

Амгы бо үеде кандыг-даа күрүнениң күчү-күжүн ооң космос программаларын боттандырып турары-биле база ядерлиг чөпсөз-биле деңнеп болур. Чогум Россия космос делгемнерин улуг ССРЭ турда-ла, 50 ажыг чылдар бурунгаар, кымны-даа мурнай бир дугаар шыңгээди алган. Эрткен чүс чылдың 1990 чылдарында чурт бо айтырыг талазы-биле бодунун быжыг туружун делегейге элээн чидирзе-даа, куруг эрттириккен үелерин сөөлүгү каш чылдарда катап шору дүргөн эртип эгелээ. АКШ-тын космос талазы-биле «Шатл» программасы кижиге, азы улам тодаргайлаарга, астронавтыга, ооң амы-тынынга болгаш ракетаның бодунга хамаарыштыр долу айыыл чок чорукту хандырабайн турганындан каш чыл иштинде ажылдавайн баарга, ыңчан чүгө Россияның космиктиг кижиге ухар ракеталары космонавтыларны болгаш астронавтыларны космос делгемнеринге чедирип турган. Арай турамык, байыргак АКШ-тын «НАСА» космос агентилели безин ыңчан Россияның ол ачы-дузанын каш-даа катап ажыглаар ужуруга таварышкан.

1957 чылдан эгелээш, 2008 чылга чедир Россия космоска 250 хире шериг болгаш хамааты эртем-шинчилел программаларын боттандырган, 450 кижиге космоска чедип каапкан. Бөгүгү бистиң амыдыралывысты бүгү талалыг таарымчалыг чорударынга октаргайда черниң чүс-чүс кылымал эдеринчилери дыка дузалап турар. Олар чок болза, амгы үениң телевидениези, агаар-бойдус шинчилелдери, ылап карталар дээш, хөй-ле чүүлдер чок болур. Космостан чугула медээлери ажыглап турар ведомстволар, ажыл-агыйлар адырлары мырыңай эңдерилген.

Ынчалза-даа чурт Байконурда турар шериг кезектеринин санын сөөлүгү чылдарда кызырып эгелээ. Ону РФ-тин Чепсектиг Күштеринде чоруп турар ниити кызырылда-биле холбап болур. Казахстанга, арендадал турар черге, хөй санын Космос шериглерин тудары берге деп түннелге чурттуң удуртулгазы келген. Бо хүннерге чедир Байконурдан, ооң бистиң турганывыс 95 дугаар шөлүвүс ышкаш эдеринчи шериг хоорайжыгаштарындан 4,2 муң россияйи шериглерни үндүргөн. Удаас аңаа шериглер шуут артпас, оол алдарлыг эрткен оруу төөгүгө артар.

Амгы үеде Россияның бодунун девискээринде чүгө Плесецк космодром (Архангельск облазында) ажылдап турар. Чөөн чүкте Свободный космодром эки инфраструктура чок болганындан, талтыг ажылдавастан. Россияның Президентизи В.В.Путин Амур облазында Свободный космодромнун ажылын соксаткаш, ол-ла девискээр чоогунга чаа Восточный космодромну тудуп эгелээринин дугайында чарлыкка атты 2007 чылдың төнчүзүндө салган. Ниитизи-биле 180 миллиард рубль чарыгдалдарлыг болур чаа космодромну он бир чыл иштинде тудар. Восточныйдан космос ракеталарын салып үндүрүп эгелээрге, ооң адырылган чадаларының хоралыг кезектери Тываның, Даг-Алтайның болгаш Хакасияның девискээрлеринче барып ушлас апаар. Ол безин биске эки медээ болур.

Россияның элчеглиг космонавтызын Восточныйдан бир дугаар 2018 чылда космосче салып үндүрер сорулга салдырган. Ооң боттаны бээринге, кандыг-даа чигзиниг турбас. Канчап билир, чаа космодромдан баштайгы тыва космонавтыны космосче бир эки хүн үдей бээр чадаас бис. Шынап-ла, чүгө күзөп болбас деп? Ооң кадында, күзөлдөр ылап-ла бир хүн бүдөр болгай. Чүгө ол боттандыг дизе, тывалар эптиг-ийралдыг чурттаар, күженишкенин ажылдаар болгаш төлөптиг салгалды кижизидер апаар.

Юрий ДАРБАА.

## Терминология комиссиязы тургустунган

Тыва Республиканың Чазаа 2005 чылдың февраль 19-та үнген «Тыва Республиканың Чазааның Терминология комиссиязын бадылаары болгаш ооң дугайында Дүрүмнер» доктаалынга өскерилгелерни кириген.

Комиссияның составына болган: ында дыл талазы-биле билдингир эртемденнер, чогаалчылар болгаш журналистер кирген. Терминология комиссиязының даргазынга Тыва Республиканың Өөредилге, эртем болгаш аныктар политиказының сайыдының ора-

лакчызы, эртемден Сергей Ондар шилиттинген. Тываның Гуманитарлыг шинчилелдер институтунун директору, төөгү эртемнеринин кандидаты Вячеслав Март-оолдун чугаазы-биле алырга, шак ындыг комиссия шуут ажылдавайн турган. Ооң уржуундан тыва дилывыс

«бок» сестерге алзып, арыг тыва сестер чидип турарын чүгле чогаалчылар болгаш журналистер эвес, харын-даа бөдүүн тыва чон эскерип эгелээн. Рыноктуг экономикаже шилчишкенин үеде тыва дыл орус болгаш даштыкы сестер-биле «хирленип» турарын барымдаалааш, ук комиссияны тургуска-нын чылдагааны ол. Чаа комиссияны кылыр ажылы хей болуру билдингир.

Маадыр-оол ХОВАЛЫГ.

## Мындыг штаб кайда-даа чок

Апрель 10-да, Россия Федерациязының Президентизи Владимир Путин Москва хоорайның барыын талазында 10 каат башня хевирлиг тудугда турар Россияның Онза байдалдар яамызының кризистиг байдалдар башкарар чаа Национал төвүнге аалдап чораан.

Даштындан көргөш, тудугну Шойгунун ведомствоу деп бодаар хамаанчок, кижиле ону «Москва-Сити» тудуглар комплекзинин чаа хевирлиг бажыны кылдыр бодаар. Иштинден көөрге, дерип кааны амгы үениң кончук күштүг компьютерлер, санныг техника, аажок улуг мониторлар, янзы-бүрү ведомстволар-биле (Россияның Даштыкы херектер яамызындан эгелээш, Женевада турар Каттышкан нациялар организациязынын

төвү-биле) быжыг харылзааны тудар аргалыг.

Төптү тударынга 1,6 млрд. рубль чарыгдаттыган, оларның үштүң ийги кезээн техниктиг дериг-херекселдерге чараан.

Президент Путин ук эргелелдин төвүнге чорааш, ооң дериг-херекселин дорт эфир хевирлиг байдалда ажылдап турганын улуг со-нуургал-биле танышкан. Төп чүгле Россия иштинде онза байдалдарны тодарадыптар аргалыг эвес, а бү-

дүн бөмбүрзекте чүү болуп турарын, харын-даа чүү бооп болурун билип каар аргалыг. Владимир Владимирович шак мындыг хевирлиг штаб кайы-даа чуртта чогуң демдегелеп: «Россияның онза байдалдар талазы-биле байдалы улуг хайгааралда болгаш кичээнгеидир» деп чугаалаан. Эң кол чүүл – айыыл-халап болганда, кижилерниң амы-тынын камгалаарын улуг кичээнгеиде ап, оларны амыр-менди болдурар хемчеглерни бир дугаар сорулга кылдыр алырын ол сүмелээн.

Лариса КАФТАН,  
«Комсомольская правда».

## Тыва хөгжүм – Ашхабадта

Бо хүннерде Туркменистан республиканың төвү Ашхабад хоорайда «Sergi kosgi» делгелге төвүнде «Туркменистан: хөгжүм уран чүүлү — кижиле төрелгелериниң сагыш-сеткил шыгжамыры» делегей чергелиг фестивалдың кызыгаарлаттыг национал хөгжүм херекселдеринин болгаш уран чүүл чогаалдарының делгелгези бодунун ажылын доозуп турар.

Делегей чергелиг чыышта кижиле турар 14 чурттарның болгаш Туркменистаның хөгжүм уран чүүлүн база хөгжүм чаңчылдарын делгезген экспозиция оларның төөгүзүн болгаш ооң сайзыралының дугайында чугаалап турар.

Делгелгениң байырлыг ажыдыышында Азербайджанның, Сауд Аравияның, АКШ-тын, Иран-ның болгаш Россия Федерациязын-

дан Тыва Республиканың болгаш Туркменистаның 5 веляяттарының уран чүүл коллективтери боттарының көргүзүглерин чыгып келген чонга бараалгаткан. «Тыва» ансамблдин бараалгатканы тыва чоннун хөөмей-сыгыды ол концерт-көрүлдениң онзагай чүүлү болган.

«Тува-Онлайн» медээ агентилели.



Ай-кыс МАСПЫК-ООЛДУҢ  
ФОТОЗЫ

### Тракторга орнап тур мен

Молдургаларны азы 1993 чылда бүдүрген даштыкы автомашинаны МТЗ-80 тракторга орнап тур мен.

Харылзажыр телефоннар:  
5-73-65, сот. 8-913-345-3967.

Сүт-Хөл ортумак школазын 1999 чылда дооскан Шолбан Владимирович КАРА-САЛДЫҢ адынга тывыскан А 5171001 дугаарлыг аттестаттын читкенин барымдаалааш, ону күш чок деп санаар.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.  
Кол редактор С.С.МОНГУШ.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:  
Кол редактор — 2-01-35, кол редакторун оралакчызы — 2-19-87, тел/факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91.  
КИДИСТЕР: нийтигел-политиктиг кидис — 2-18-10, культура, өөредилге — 2-03-88, чагаа — 2-03-87, көдээ ажыл-агый, очулга — 2-17-09, улуттук — 2-40-77. e-mail: shyn@tyva.ru  
Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.  
Тираж 9200. Чагыт 39. Номери парлагаче дужааганы: график езугаар — 22.00, херек кырында — 20.00.

ШЫН

Индекс 667000.  
Кызыл хоорай,  
Красноармейская, 100.

## Юбилейиңер-биле!

Бо айларда бистин думаларывыс: Тас-оол Санчыевич ДОНГАК, Зина Чамзырьовна САТ, Дадар Сендажыевна ДОНГАК алдан харлап турарлар. Улуг юбилейинде кадыкшылды, өөрүшкү, ааскежикти, узун назын назылаарын күзевышаан, дараазында одуругларны бараалгаттывыс:

Алдан харны харлаан бис дээш,  
Сула салып салдынмаңар.  
Амыдырал чараш каазын  
Шуудадып дөгүтчүңер!  
Алдын, мөңгүн үнелиг бол,  
Амыдырал оон-даа эргим.  
Ажыл-иштен салдыкпайн,  
Ам-даа улам ижениңер!  
Уругларыңар чуртталгазын  
Улам шимеп, каастап чорааш,  
Ушпа кырып чөңүңе  
Узун назын назылаңар!

Дус-Дагда төрелдери: Санчылар, оларның уруглары, оолдары, күдээлери, уйнукары.

## САГЫШ-СЕТКИЛИВИС арыг-чаагай болур

Субурганны тудар дээштиң,  
Шупту демни кадаалыңар.  
Чүдүлгени, сүзүлгелди,  
Сүт-Хөлге негтередиң!

Мындыг хевирлиг кыйгырыг-биле чоокта чаа кожуун девискээринде 7 сумудан эгелээштиң, кожуун төвү Суг-Аксы суурга болуп эрткен субурган тударының талазы-биле ачы-дуза марафону болуп эрткен.

Марафон эрттиреринин болгаш субурган тударының талазы-биле организастыг комитеттин даргазы, кожуун баштыңы, кожуунун Төлээлекчилер хуралының даргазы Экер-оол Борбак-оолович Монгуштун дыңнатканы-биле алырга, ачы-дуза марафоннары организастыг эрткен болгаш кожуунун чону аңаа идепкейлиг киришкен. Субурган тудар акша-хөрөңг чылдазынга база өске-даа материалдыг деткимче, дуза чедиринге кандыг-даа мергежилдин кижилери эп-сеткилдин көргүскеннер. Ниитизи-биле чондан 221 муң рубль кирген. Ол-бо албан организация черлеринден, тус-тус коллективтерден ачы-дуза чедирилгези ам-даа уламчылап турар.

Кожуунун чурттакчылары база-ла хол куруг олурбайн, эвээш-биче-даа болза, салышкынын кирип турарлар. Янзы-бүрү материалдарны-даа дузаламчыга бээринге беленнер. Кожуунун удуртукчулары боттарының ботидепкейи-биле 30 муң рубльди салгаш, субурганга салыр бурганны бир-ле дугаарында чалап эккеп алганнар.

Боттарының үлүг-хуузуң харам чокка кириштирген, улуг өргүл кылган чамдык эш-өөрлерни маңаа демдеглээри артык эвес. Оларга Суг-Аксыдан О.А. Монгуштарның өг-бүлөзи 30 муң рубльди харам чокка салганнар. Ол ышкаш республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга, Төлээлекчилер палаталарының депутаттары Ө.Х. Ондар, Ю.М. Бызытпаа, А.Н. Ондар, Кызыл-

дан А.Б. Ооржак, Хову-Аксындан Э.С. Сат, Ак-Довурактан Ч.Б. Ондар, кожуун чагыргазының ажылдакчызы К.С. Ооржак болгаш өскелер-даа акша салышкынынга материалдыг деткимчени бергеннер.

Субурган тудуун колдуунда-ла республиканың Камбы-лама эргелелин лам-башкыларының аргасүмези-биле кылып чорудар. Суг-Аксыдан А.О. Донгак бригадирлээн кезек уран-шевер тудугчулар субурган тудуунун эге таваан салып эгелей бергеннер. Ук субурган 9 метр бедик хемчээлди болур болгаш ол Хемчик көвүрүүнүн бетинге, дөрт оруктун белдиринге, лама-башкыларның шилип бергени кончук таарымчалыг черге турар.

Хүрээлер, субурганнар тудуунга күрүнениң бюджет акша-хөрөңгизин тускайлаттынып көрдүмээн болганда, шажын-чүдүлгелерин чорударына чоннун, хей-ниитинин сагыш салышкыны, деткишкени, дуза кадары хүн бүрүдө негетинип турары билдингир. Ындыг болганда, ол-бо черлерде ажылдап-чурттап чоруур шыдал-быралыг бистин чаңгыс чер-чуртуугларывыс, сүт-хөлчүлери, субурган тудуунга, «далайга дамды дуза» деп, үлгегер чугаага үндезилээштиң, немей ам-даа деткимчеден көргүзеринерни улуу-биле дилээри күзениң.

Кодан-девискээривиске тускай субурганныг болуруга, сүлдө-сүзүвүс, хей-адывыс бедик, сагыш-сеткиливис арыг-чаагай болур болгай. Субурган тудуун частың магалыг байырлалы май 1-ни таваарыштыр доозар сорулга салдыганын. Чаңгыс-даа хүн турушкун чокка ажыл-иш хайнышкынын чоруп турар.

Кайда силер, сүт-хөлчүлөр?  
Кады демниг болуулуңар.  
Үчле-херек бидиңер дээш,  
Үлчүңерни кириңер!  
Бораш ОНДАР.  
Сүт-Хөл кожуун.

Тыва Республиканың Кик-боксинг федерациязы Сибирьнин 4 дакпыр чемпиону, Россияның бирги чери дээш 2004 чылда Анапага болган бокс маргылдаазының тилекчизи, Анатолий Быковтун шаңналы дээш Красноярск крайның Назарово хоорайга болуп турган бокс маргылдааларының 3 дакпыр чемпиону

Шолбан Олегович  
БАТКАРНЫҢ

аныяк-чалыы назынында мөчээни-биле холбаштыр оон ада-иези Зоя Доргутовна, Олег Романович Баткарларга ханы кажыдалды илергейлеп тур.

АГАР САНЫВЫС: № 40703810400000010000 Б ОАО Банк «Тувакредит», Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.

Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалыг коммуникациялар херектеринин талазы-биле яамызының Ортаагы Сибирьде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солуну 2004 чылдың май 14-те эде бүрткээн.

Херечилелдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 11530, 31730. ТР-ниң «Тываполиграф» унитарлыг күрүнениң бүдүрүлгезинге парлаан (Кызыл, Шетинкин-Кравченко, 1).

Солунда парлаттыганын материалдарың авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыганын саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадылары дээш авторлар боттары харылаар.